

Оливера ЈАНДРЕСКА

АНАЛИЗА НА ФУНЕРАРНИ СИМБОЛИ НА НАДГРОБНА СТЕЛА ОД АРХЕОЛОШКИОТ ЛОКАЛИТЕТ ГРАДИШТЕ, С. ДЕБРЕШТЕ

Клучни зборови: Археолошки локалитет Градиште, с. Дебреште, мермерна надгробна стела, мотив *dexiosis*, поле со релјефни фигури, фунерарни симболи.

Апстракт: Во овој текст се дискутира за надгробна сцена со мотив „ракување со десната рака“, (грч., *dexiosis* „лат., *dextrarum iunctio*“). Иконографската анализа во текстот е поделена во два дела: анализа на формата наискос со фронтон и претстава на розета и делфини и анализа на полето со релјефни фигури. Се разгледува културниот контекст на фунерарните симболи на стелата, се прави анализа на нивното симболично значење, а се истакнува и нивното значење во сепулкралната уметност. Преку анализа на есхатолошката сцена се овозможува примарната цел - доближување до идејата за задгробниот живот, како и начинот на кој античките народи ја демонстрираат својата значајна општествена моќ.

Археолошкиот локалитет Градиште, с. Дебреште, се наоѓа во северниот дел од пелагониската рамнина, непосредно под планинскиот премин Барбарас, односно на 26 км од левата страна на регионалниот пат Прилеп - Кичево. Овој локалитет се истражува од 1964 година при што се добиени сознанија дека се работи за сложен и комплексен археолошки локалитет, кој бил населбински користен најрано во доцен неолит, енеолит, бронзено и железно време, хеленистички, римски и рановизантиски период до доцниот среден век, односно преминот од XII во XIII век.²

Ил. 1 Археолошки локалитет Градиште, с. Дебреште¹

¹ Фотографијата е преземена од архивата на ЈНУ Институт за Старословенска култура – Прилеп.

² За овој локалитет види: Н. Вулиќ, *Откопавање код Дебрешта*, Споменик LXXI, СКА, 1931, 150-151; В. Бабиќ, *Debrešte, Prilep - praistorisko, helenističko i srednjovekovno naselje, ranovizantiski kastrum, srednjovekovna crkva sa nekropolom*, Arheološki pregled 7, Beograd 1965, 62-64; Т. Koletyn, *Gradište - Debrešte, Prilep - antička nekropola*, Arheološki pregled 14, Beo-

grad 1972, 84-87; В. Babić, W. Hensel J. Rayxtowa, *Археолошки истражувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште*, МАА 2, Прилеп 1976, 251-262; Б. Бабиќ, *Извештај од македонско - полските археолошки истражувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште - 1976*, МАА 4, Прилеп 1978, 205-216; Б. Бабиќ, В. Хензел Ј. Раухут, *Југословенско - полски археолошки ископувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште - 1977*, МАА 5, Прилеп 1979, 141-150; W. Hensel J. Rayxtowa, *Badania archeologiczne na stanowisku Gradište w Debrešte, Sprawozdanie tymczasowe z prace w 1975 r.*, Slavia Antiqua, tom XXIV, Warezawa-Poznan 1977; К. Кепески, *Хорологион од Дебреште*, МАА 6, Скопје 1980, 69-74; W. Hensel, J. Rayxtowa, *Wstepne wyniki badan na stanowisku Gradište w Debrešte (Macedonia) w swtyle prac wskopalisko - wych, przeprowadzonych w 1978 r.*, Slavia Antiqua, tom XXVII, Warezawa-Poznan 1981; W. Hensel, *Zbadan nad domniemana wczesnobizantyska stolica biskupia w Debrešte (Macedonia) w latach 1974 - 1978*, Прилози, IX

Опис на стелата од типот наискос со фронтон:

Надгробната стела е пронајдена во текот на археолошките истражувања реализирани во 1980 година, западно од базиликата во квадрат 295 - сектор 2 и на ниво 620,01 м. Стелата е со димензии 1,25x0,63x0,23 м. и е од типот наискос со фронтон со три акротерии во чија средина е поставена ѕвездеста розета со 12 зраци, а лево и десно од него по еден делфин, кои со опашките се свртени накај розетата. Стелата во горниот дел на фронтонот е оштетена, недостига централната акротерија.

Почетоците на формата наискос произлегуваат од фунерарната архитектура на Анадолија⁴, создадена од домашни и грчки мајстори за локалните династии и аристократија, така што многу хеленистички надгробни стели асоцираат на стелите од оваа област.⁵ Зборот *ναῖσκος*, деминутив од грчкиот збор *ναός* (храм), означува мал храм во класичен стил. Ваквиот начин на претставување на надгробните стели во функција на храм на покојните има религиозна заднина, а се забележува и на грчките стели од IV век п.н.е.⁶ Надгробната стела во облик на храм – куќа е местото каде што покојните вечно живеат, а претставените елементи на релјефот се извор на информации за нив-

2, Скопје 1978; Б. Бабиќ, М. Мандиќ, *Градиште, кастел и средновековна некропола*, *Arheološki pregled* 26, Ljubljana 1986, 143-144; *Археолошка карта на Република Македонија*, Том 2, МАНУ, Скопје 1996, 294-296; Д. Темелкоски, *Античко македонски локалитети во прилепскиот регион*, Зборник на трудови, Завод и Музеј - Битола 16, Битола 2012, 21,22; Б. Атанасоски, *Локалитетот Градиште кај с. Дебреште во раната антика*, *Македонско културно наследство* 41-42, Скопје 2013, 123-147; Б. Атанасоски, *Археолошки ископувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште (ископувања во 2011 и 2015)*, *Археолошки информатор* 1, Прилеп 2017, 61-70; Б. Атанасоски, *Локалитетот Градиште кај селото Дебреште во римскиот период*, *МАНУ* 21, Скопје 2019, 263-284.

³ Фотографијата е преземена од <http://lupa.at/>

⁴ Освен во Анадолија, почетоците на формата наискос со религиозна содржина може да се следат преку натписите изделкани во карпа на заливот Грама, Јонско Море, види: А. Hajdari, J. Reboton, C. Shpuza, P. Cabanes, *Les inscriptions de Grammata (Albanie)*, *Revue des Études Grecques*, tome 120, fascicule 2, 2007, 353-394; Т. Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 57.

⁵ L. Novakova, H. Kılınçoğlu, *Between Anatolia and mainland Greece: elite, tombs, temples*, *Anodos, Studies of the Ancient World*, 14, Trnava 2014, 72.

⁶ J. B. Grossman, *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2001.

Ил. 2 Надгробна стела, лок. Градиште, с. Дебреште, Збирка на епиграфски споменици и камена пластика, НУ Завод и музеј - Прилеп³

ниот живот. Според една од можните интерпретации е дека предметите прикажани на надгробните стели се всушност замена за гробните дарови кои биле ставани во гробовите. Соочувајќи се со смртта и *maiestas mortis*,⁷ која се доживува како мистерија, луѓето повеќе користеле симболичен отколку дескриптивен код во изработката на надгробните стели.

Сепулкралната декоративност на розетата со дванаесет листови како симбол за духовно и повторно раѓање е позната уште од бронзениот период.⁸ Овој мотив е користен и на надгробни споменици во Анадолија, Медитеранот, застапен е во келтската уметност, а е присутен и на надгробните

⁷ Т. Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 7.

⁸ Т. Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 33.

Ил. 3 Надгробна стела на Хиперефанус, Скупи, Археолошки музеј на Македонија

стели во античка Грција и антички Рим.⁹ Значењето на овој лунарно–соларен есхатолошки симбол е верувањето дека после смртта душата го остава телото, па таа се издига на небото и продолжува да постои меѓу астралните сфери. Согледувањето на нејзината форма како кружно движење е блиско до идејата за Сонцето и тоа е крајната цел, кон која се стреми душата.¹⁰ Кружното движење на розетата го симболизира цикличниот процес, односно моментот кога душата се враќа во својата првобитна состојба.

⁹ F. Cumont, *Recherches sur le symbolism funéraire des Romains*, Paris 1942, 179–252.

¹⁰ E. Dobruna-Salih, *Cult symbols and images on funerary monuments of the Roman period on the central section of Dardania*, Akten des 8. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Technička Knjiga, Zagreb 2003, 344; T. Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 33.

Делфините како атрибути често се прикажани во присуство на божествата Аполон, Афродита, Нептун или Дионис. Сепак, делфинот како мотив содржи и општи симболични вредности, како на пример кога е прикажан на фронтонот на надгробните стели. Делфинот може да се анализира и како декоративен елемент, меѓутоа во фунерарната уметност е полисемиотичен симбол. Според својата природна средина – водата, истражувачите кои ги проучуваат претставите на делфините на надгробните споменици констатираат дека делфинот е израз на најстариот титан Океан, богот на бесконечните и бескрајни длабоки водни површини¹¹, делфинот е атрибут и на Таласа, исконскиот дух на морето, која во едната рака држи бродско кормило, а во другата делфин.¹² Делфин (δελφίνι) исто така е морски дајмон во форма на делфин, кој му служел на Посејдон. Поради неговата служба Посејдон го сместил Делфин меѓу ѕвездите како соѕвездие Делфиниус. Античките народи според нивните верувања издиференцирале еден тип на симбол претставен преку делфинот кој ќе ги штити оние кои пловеле по морињата од давење, односно ќе ги штити од „дивите мориња на материјалниот свет“, но исто така верувале и во тоа дека делфинот ќе ја пренесе душата на покојниот на блажените острови. Не е исклучена и можноста на претставување на делфинот, кој е профилактичен и апотропејски симбол на водата, како психопомп. Овој фунерарен симбол бил многу популарен во античка Грција и антички Рим, особено во областа околу Равена и сливот на реката По, Италија.¹³ Делфините во себе го содржат апотропејското значење, кога се јавуваат во улога на психопомп, односно ја симболизираат ултимативната дестинација на починатиот, прикажана на портретите, како и на различни други симболични композиции спомнати на епитафите. Оваа идеја е посебно нагласена ако во полето со релјеф или фунерарен банкет се поставени под балдахин во форма на школка (cardio).¹⁴ Античките народи им додаваат човечки особини на делфините. Тоа значи дека делфините се дел од идејата за метеопсихе, а забележано е и верувањето дека тие ги носат покојните тела од водите до земјата, за

¹¹ S. Pilipović, *Dolphin Representations on Stelae from Upper Moesia*, Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade 2004, 360.

¹² S. Eraslan, *Tethys and Thalassa in Mosaic Art*, Art-Sanat Dergisi, Sanat 4, 1-13, 2015.

¹³ R. Podig, *Dolphin Representation on Funeral Monuments in the Interior of the Province of Dalmatia*, International Scholarly Conference, Split 2009, 361.

¹⁴ S. Pilipović, *Dolphin Representations on Stelae from Upper Moesia*, Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade 2004, 360.

Ил. 4 Надгробна стела, Добри Дол, Археолошки музеј на Македонија¹⁷

да може да се одржи погребот.¹⁵ Според грчкиот поет Арион од Лезбос, кој бил дворски музичар во палатата на коринтскиот владетел Перијандер, на пат од Тарентум кон дома, морнарите сакале да го убијат. За последен пат сакал да свира на својата лира, а потоа се фрлил во морето. Арион бил спасен од делфин, кој воодушевен од неговата музика го однел до брегот на Грција и заминал.¹⁶

Слични претстави на декорација со розета и делфини во тимпанот има на две надгробни стели кои денес се чуваат во Археолошкиот музеј на Македонија.

¹⁵ T., Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 46.

¹⁶ S. Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, Rosenkilde and Bagger, Copenhagen 1958.

Ил. 5 Детал – Поле со натпис¹⁸

Под фронтонот со претставата на делфини и розета е поле со натпис на старогрчки јазик во два реда:

ΖΩΠΥΡΟΣ ΖΩΙΛΟΥ Сопир син на Соил
ΛΟΛΑ ΒΑΔΟΥΝΟΣ Лола ќерка на Бадун¹⁹

Во литературата, според третманот на фигури-те и карактеристиките на буквите, оваа надгробна стела е датирана во крајот на хеленистичкиот период, односно II век п.н.е.²⁰ Под полето со натпис е вдлабено поле со релјефни фигури.

Опис на полето со релјефни фигури и иконографска анализа на сцената:

Претставени се четири фигури, одлево надесно е претстава на младо момче во стоечка положба, облечено во кратка туника со прекрстени раце, кое со својата лева рака се потпира на ногата. Веднаш до него се фигури на брадест маж облечен во хитон и жена, која носи хитон, а на главата е покриена со марама калиптра, која асоцира на химатион, бидејќи понекогаш жените во античка Грција ја покривале главата со таа наметка.²² И двете фигури доминираат во однос на другите. Концептот „покривање на главата“ во науката е интерпретиран како гест на скромност или прикажување на тагата.²³ Познат е уште од архајски-

¹⁷ Фотографиите се преземени од <http://lupa.at/>

¹⁸ Фотографијата е преземена од <http://lupa.at/>

¹⁹ Преводот на натписот е направен во консултација со д-р Весна Калпаковска.

²⁰ В. Битракова Грозданова, *Споменици од Хеленистичкиот период во СР Македонија*, Скопје 1987, 120; F. Papazoglu, M. Milin, M. Riel, *Inscriptiones Graecae*, Volumen X, Pars II, Fasciculus II, Sectio Prima, Berlin 1999, 76-158.

²¹ Фотографијата е преземена од <http://lupa.at/>

²² L. Llewellyn-Jones, *Aphrodite's Tortoise. The Veiled Woman of Ancient Greece*, The Classical Press Of Wales, 2003, 15.

²³ G. Davies, *Gender and Body Language in Roman*

Ил. 6 Детал – Поле со релјефни фигури²¹

от период, како и во хеленистичкиот период, а е особено застапен и во уметноста на антички Рим. Овој знак е сведоштво за социјалниот аспект на жените, кој е забележан од Хомер²⁴ и кој говори за светоста на благородните жени покриени со марама. После V век п.н.е. покривањето на главата било симбол и за мажените жени, младите невести, ќерки, а било дозволено и за жените од понизок социјален ранг. За време на хеленистичкиот период, кога започнува оваа традиција, за жените било важно да бидат одвоени од машкото општество, а им било дозволено да излезат од дома под услов да останат во границите на воспоставениот социјален обичај – носење марама, меѓутоа, овој обичај не значи само потчинување, туку е симбол и за скромност и благородност.²⁵ И двете фигури кои седат на столови од типот ди-

фрос²⁶ на стелата од локалитетот Градиште се ракуваат и се свртени еден кон друг, додека облеките им се раскошно претставени со многу набори и детали.

Нозете им се поставени на ниско столче, декорирано со бршленов лист. Десно од жената која седи стои нејзината прислужничка облечена во пеплос со преклоп - апопдигма и носи кутија на главата, во која е накитот и козметиката на покојничката. Десната рака ѝ е крената нагоре, а во левата рака носи керамички сад. Оваа претстава се однесува на должноста на прислужничката да ги чува работите на нејзината господарка, а нејзиниот дом да го одржува во добра состојба. Садот, што прислужничката го носи во нејзината лева рака, е познат симбол во сепулкралната иконографија презентирани на надгробните споменици во античка Грција. На хеленистичките стели овие керамички садови обично ги носат прислужничките, исто како и кутиите за козметика кои се поврзани со фунерарните ритуали за помазување

Art, Cambridge University Press, 2018; J.B.Grossman, *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2001.

²⁴ L. Llewellyn-Jones, *Aphrodite's Tortoise. The Veiled Woman of Ancient Greece*, The Classical Press Of Wales, 2003, 14-15.

²⁵ За различните варијации на марамите во Античка Грција од Архајскиот до Хеленистичкиот период, како и за симболиката на носење марама: L. Llewellyn-Jones, *Aphrodite's Tortoise. The Veiled Woman of Ancient Greece*, The Classical Press Of Wales, 2003.

²⁶ A. Douitsi, *Funeral monuments in Macedonia during Archaic and Classical periods*, International Hellenic University, Thessaloniki 2017, Fig. 10, 12, 22, 23, 42, 44, 53, 57, 61; D. Andrianou, "Chairs, beds and tables: evidence for furnished interiors in Hellenistic Greece", *Hesperia*, vol. 75/2, 2006, 226, 229, 231.

Ил. 7 Фамилијарен надгробен релјеф, с. Марвинци, Археолошки музеј на Македонија³⁷

и балсамирање на покојното тело. Според ова, присуството на керамичкиот сад и кутијата за козметика може да се смета за алузија или доказ за овие ритуални процесии. Садот кој е во рацете на прислужничката се смета дека е полн со вода или масло. Водата ја симболизира бесмртната напитка или ἀνάψυξις (refrigerium) на покојните, фунерарен ритуал кој е дел од утешниот оброк (надгробна гозба) покрај гробовите за сеќавање на починатото лице. Овој ритуал се одржува на денот на погребот и е забележан во античка Грција, Анадолија и Римската Империја, па сè до денес.²⁷ Не само водата, туку и претставувањето на керамички садови со масло на надгробни стели има симболично значење. Маслото во садот го симболизира телото на починатиот.²⁸ Релацијата керамички сад – земја – тело е една од најстарите парадигми на симболизмот. И според грчката митологија човекот е создаден од земјата (глина). Оваа симболична идентификација со земјата (мај-

чинска утроба - сад – течност) секако е еден од најстарите културни феномени.²⁹

На четирите фигури на оваа стела се забележува отсуство на емоција на изразот на лицата. Портретите и изразот споделуваат формални својства и социјални функции, но индивидуалната физиономија е отсутна. Дијалогот помеѓу покојните и живите го рефлектира верувањето дека живите кои комуницираат со нивниот гроб како медиум ќе ја зачуваат меморијата за семејните односи. Според тоа, отсуството на индивидуалната физиономија е оправдана и непотребна во овој случај. Имињата што се запишани на епиграфските натписи ја имаат примарната цел за конекција со живите. Во многу епиграфски натписи е забележана желбата на покојните, кога минувачите ќе пројдат покрај нивниот гроб да тагуваат и да си спомнуваат за нивното заминување од овој свет.³⁰

²⁷ За церемонијата Anonimma и катарзичното својство на водата за време на погребните ритуали види: R.Garland, *The Greek Way of Death*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y.1985, 43-44; M.Jameson, *Cults nad Rites in Ancient Greece*, Essays on Religion and Society, Cambridge University Press 2014, 43; T. Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 27, 28.

²⁸ Во Мандеизмот врховното божество на светлината се вика Мана, а на арамејски јазик Мана означува керамички сад.

²⁹ T. Wujewsky, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991, 27; Во овој контекст добива оправдување и големата важност на погребните гозби во античките култури, нивните ликовни претстави на надгробните споменици, а секако и митските претстави за континуираните пирови на боговите во кои задолжителното служење на амброзија требало да им обезбеди вечна младост и бесмртност. Исто и за покојните, процесот на преминување на покојникот (т.е. неговата душа) од „овој“ кон „оној свет“, е тој да се напише од светиот пијалок, можеби токму како услов за да му се обезбеди посочениот премин. (за лексемата бесмртност сп. Н. Чаусидис, *Македонските бронзи...*, ЦИП, Скопје 2017).

³⁰ N. T. Arrington, *Touch and Remembrance in Greek Funerary Art*, The Art Bulletin, vol. 100:3, 2018, 7-27.

Ил. 8 Надгробна стела, Црнобуки, с. Беранци

Честопати фигурата претставена на надгробните стели која што седи на стол, клине или трон се смета дека е почината, иако интерпретацијата на ваквите сцени е вообичаен проблем.³¹ Последните научни студии околу невербалната комуникација или говорот на телото меѓу фигурите на надгробните стели, даваат нови сознанија за односот на луѓето кои седат наспроти фигурите кои стојат до нив, како и акцентирањето на важноста на општествениот статус.³² Во случајот со надгробната стела од локалитетот Градиште, с. Дебреште машка и женска фигура седат на столици од типот „diphros“³³. Сцената во релјефното поле е од типот „ракување со десната рака“ или „дексиосис“. Обично на сцените од овој тип се прикажува и столче за нозе, меѓутоа тоа е составен дел на претставите и кога фигурите седат на

³¹ K. Margariti, *On identifying the deceased in two-figured and multi-figured scenes of classical Attic funerary reliefs*, *Journal of Greek Archaeology* 1 (2016), 177-192.

³² D. Cairns, *Body Language in the Greek and Roman Worlds*, Swansea : The classical Press of Wales, 2005; G. Davies, *Gender and Body Language in Roman Art*, Cambridge University Press, 2018.

³³ D. Andrianou, *“Chairs, beds and tables: evidence for furnished interiors in Hellenistic Greece“*, *Hesperia*, vol. 75/2, 2006, 231.

Ил. 9 Надгробна стела од типот наускос со мотив „дексиосис“, гробот на Агатон и Сосикрат, Археолошки музеј Керамеикос, Атина.

други видови столчиња (батрон, окладијас, клине, тронос, клисмос). Столиците, како и столчето за нозете, пропорционално се поголеми во однос на човечките фигури. Оваа појава која ја има на гробните маркери (стели) е позната уште од атинските фунерарни стели од класичниот период, а има за цел да ја истакне социјалната положбата и важноста на дадените фигури во фамилијата.³⁴

Нозете на фигурите кои седат се потпрени на луксузно столче, декорирано со бршленов лист со ногари кои завршуваат во форма на животински шепа. Овој тип на столчиња во науката е познат како „Theuns“.³⁵ Многу често на мебелот претставен на семејните надгробни стели се забележува и влијание на египетскиот модел на украсување, користејќи животински протомии, крилести животни, сфинги или змии.

³⁴ J.B. Grossman, *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa* J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2001, 60.

³⁵ A. Whitham, *Furniture of Ancient Greece*, History & Thought of Western Man, Rich East High School, 1997.

Делот од домашниот интериер, кој по желба сакале да го овековечат на своите гробови е симбол на домаќинството и луксузното живеење, а фигурата на женска прислужничка, која обично го чува накитот и козметиката на господарката, го симболизира богатството на семејството.³⁶ Ваквите раскошно претставени фамилијарни сцени со присуство на прислужници на починатите и луксузен мебел се пример за потребата од демонстраирање на значајниот општествен статус на покојните.

Претставата на бршленовиот лист под столчето за одмор на нозете е симбол прифатен во фунерарната уметност во античка Грција и антички Рим, кој заедно со миртата, маслинката и ловорот спаѓаат во ароматични растенија кои биле избрани како симбол за украсување на гробовите. Нивниот природен мирис доминира над мирисот на распаѓање на покојното тело. Вообичаено било овие ароматични билки да се засадуваат во градините околу некрополите.³⁸ Поради нивното зеленило и прекрасната миризба се правело легло врз кое ќе почиваат покојните, па тоа е причината што овие билки се здобиле и со симболично фунерарно значење.

Анализата на симболите во толкувањето на опишаната надгробна сцена од с. Дебреште, помага во демистификацијата на старите сфаќања кон идејата за разделба со покојните и верувањето во задгробниот живот. Двете фигури на стелата од с. Дебреште се свртени една кон друга и се ракуваат со десната рака. Едни од најраните фамилијарни претстави на надгробни стели со мотивот „дексиосис“ се фунерарниот наискос на гробот на Агатон и Сосикрат, денес во Археолошкиот музеј Керамеикос, Атина, како и надгробната стела која се чува во музејот Пергамон, Берлин, на која е претставена сцена со двајца војни кои се ракуваат. Една мермерна надгробна стела од атички стил „наискос“ од IV век п.н.е. со мотивот „дексиосис“ потекнува од Црнобуки, с. Беранци, Пелагонија.³⁹

³⁶ L. Novakova, M. Pačáková, *Dexiosis: a meaningful gesture of the Classical antiquity*, ILIRIA International Review, 2016, 216.

³⁷ Фотографијата е преземена од <http://lupa.at/>

³⁸ G. M. Davies, *Fashion in the graves a study of the motifs used to decorate the grave altars, ash chests and sarcophagi made in Rome in the early pire (to the mid second century A.D.)*, PhD, Institute of Archaeology, University of London 1978, 300; N. Proeva, *Non-Figural Motifs on the Roman Funerary Stelae from Upper Macedonia (Problems of Dating and Interpretation)*, Искусство и художественна култура Древнего мира, Saint Petersburg 2016, 147-158.

³⁹ I. Mikulčić, *Pelagonija u svetlosti arheoloskih nalaza od egejske seobe do Augusta*, SDJ – Arheoloski

Ил. 10 Мермерна фунерарна стела со мотив „дексиосис“, Археолошки музеј Сифнос, Кастро.⁴⁰

Мотивот „дексиосис“ (грч. δεξιωσις, лат. dextrarum iunctio), присутен на надгробната стела од локалитетот Градиште, с. Дебреште, може да се толкува како симбол на вечната поврзаност на покојните. Овој мотив е присутен во многу уметнички варијации и неговото значење може да се толкува на различни начини.⁴¹

Вообичаена пракса е дека симболизира средба, разделба или блискост. Врз основа на атинското вазно сликарство овој мотив е познат уште од архајскиот период (VIII век п.н.е.- V век п.н.е.). Посведочен е и на повеќе фунерарни споменици од класичниот период на Атина (V век п.н.е. – IV век п.н.е.), а застапен е на релјефи, керамички лекити, лутрофори, вази, мермерни лекити кои се

музеј – Скопје, Скопје 1971, 60; Археолошки Музеј на Македонија, *Водич низ постојаната археолошка поставка*, Скопје 2016, 117.

⁴⁰ Илустрациите под бр. 9 и 10 се преземени од <https://commons.wikimedia.org/>

⁴¹ R. L. Fox, *Brill's companion to ancient Macedon: studies in the archaeology and history of Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Netherlands ; Boston 2011; N. T. Arrington, *Touch and Remembrance in Greek Funerary Art*, The Art Bulletin, 100:3, 2018, 7-27.

Ил. 11 Од лево кон десно: Надгробна стела на Халандри, 410п.н.е.; Надгробна стела на Пираус, 420-410 п.н.е.; Надгробна стела на Пираус, 420 п.н.е., Национален Археолошки музеј, Атина⁴²

датираат на почетокот на IV век п.н.е.⁴³ Застапен е и во митолошки сцени, како на пример ракувањето на Херакле и Атена на црно и црвено фигуралните вази.⁴⁴ Мотивот „dexiosis“ (dextrarum iunctio) всушност е дијаложка композиција меѓу човечки фигури кои се ракуваат со својата десна рака, а познат и користен е за време на римскиот период при изработката на монети, мурали, надгробни стели, релјефни скулптури, а неговата симболика продолжува да се користи и на ранохристијанските мозаици.⁴⁵

Овој гест на збогување или вечна поврзаност меѓу живите и починатите во композиција на „семејни надгробни гозби“ е демонстрирање на семејното единство и статус во општеството. На своите почетоци „дексиосис“ може да се подели

⁴² Сп. Lucia Nováková.

⁴³ L. Novakova, M. Pagáčová, *Dexiosis: a meaningful gesture of the Classical antiquity*, ILIRIA International Review, 2016, 208; Benson, C., *Recurring Figure – Types on Classical Attic Grave Stelai*, Princeton Univ, PhD Diss., 1996; M. E. Allen, *Portraits of Grief: Death, Mourning and the Expression of Sorrow on White-Ground Lekythoi*, PhD, Graduate School of Arts and Sciences, Columbia University, 2017, 155.

⁴⁴ G. Davies, *The Significance of the Handshake Motif in Classical Funerary Art*, American Journal of Archaeology 89, 1985.

⁴⁵ S. D. Ricks, “*Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handclasp in the Classical and Early Christian World*,” FARMS Review 18/1, 2006, 431–36.

на претстави со две и повеќе фигури и не секогаш неговата интерпретација се поврзува само со средба или вечно збогување. Допирот на рацете ја симболизира емоционалната и фамилијарната врска, која противречи на времето и просторот.⁴⁶ Ракувањето како симбол во римската уметност означува хармонија, афинитет, пријателство и лојалност. Десната човечка рака била осветена од божеството на верноста Фидес во римските релјефни сцени „dextrarum iunctio“, кои имаат политичка содржина. Ракувањето во тој контекст означува политички договор или склучување на договор.⁴⁷ Исто така ракувањето се појавува и на фунерарните релјефи во почетокот на I век п.н.е. и во римско – империјалниот период, кога ќе биде застапен на урните и на фунерарните олтари. Во суштина, мотивот „dexiosis“ треба се разгледа во својот културен контекст. Допирот во грчките фунерарни ритуали го обликувал начинот на кој луѓето го восприемале гробното место. Четирите погребни обичаи: *πρόθεσις* (бдење и помазување на телото на покојникот), *epikēdeion* (пеење на тажни песни), *ἐκφορά* (изнесување на телото) и *περίδειπνον* (надгробна гозба) го оправдуваат значењето кое се придава на допирот: миење на

⁴⁶ M.Gkikaki, *Attische Grabstele mit Dexiosis*, NumAntC1 44, 2015, 71-79.

⁴⁷ L. Novakova, M. Pagáčová, *Dexiosis: a meaningful gesture of the Classical antiquity*, ILIRIA International Review, 2016, 218.

покојното тело, помазување, облекување, тагување и држење на раката на покојниот од страна на најблиските.⁴⁸

Резиме:

Интерпретацијата на есхатолошката сцена и анализата на фунерарните симболи прикажани на надгробната стела од локалитетот Градиште, село Дебреште претставува доближување до значењето на знаковниот систем на античките сепулкралните споменици, а кој се поврзува со верувањата на луѓето од античкиот период за животот после смртта. Може да се дојде до заклучок дека симболите кои се појавуваат на оваа надгробна стела

ја задржуваат улогата на декоративна функција, меѓутоа симболиката е примарната цел преку која е прикажана врската помеѓу покојните и живите и нивната идеја за задгробниот живот. Раскошно претставената фамилијарна сцена на надгробната стела, со присуство на прислужници на починатите и луксузен мебел, како и користењето на фунерарни симболи, се пример за идејата за бесмртноста на душата и начин на демонстрирање на значајната улога во општеството во кое живееле. Со анализа на фунерарните симболи се доближуваме до интеракцијата и егзистенцијалниот однос меѓу животот и смртта. Овие симболи говорат за базичните обележја на состојбата која им била позната – животот, наспроти мистеријата на смртта.

⁴⁸ R.Garland, *The Greek Way of Death*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y.1985; M.Jameson, *Cults nad Rites in Ancient Greece, Essays on Religion and Society*, Cambridge University Press 2014.

Библиографија:

- Allen, M. E., *Portraits of Grief: Death, Mourning and the Expression of Sorrow on White-Ground Lekythoi*, PhD Diss., Graduate School of Arts and Sciences, Columbia University, 2017.
- Andrianou, D., "Chairs, beds and tables: evidence for furnished interiors in Hellenistic Greece", *Hesperia*, vol. 75/2, 2006.
- Археолошка карта на Република Македонија, 1996, Том 2, МАНУ, Скопје, 294-296.
- Археолошки Музеј на Македонија, Водич низ постојаната археолошка поставка, Скопје 2016.
- Arrington, N. T., *Touch and Remembrance in Greek Funerary Art*, *The Art Bulletin*, 100:3, 2018.
- Атанасоски Б., *Локалитетот Градиште кај с. Дебреште во раната антика*. Македонско културно наследство 41-42, Скопје 2013.
- Атанасоски Б., *Археолошки ископувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште (ископувања во 2011 и 2015)*, Археолошки информатор 1, Прилеп 2017.
- Атанасоски Б., *Локалитетот Градиште кај селото Дебреште во римскиот период*, МАА 21, Скопје 2019.
- Babić V., *Debrešte, Prilep - praistorisko, helenističko i srednjovekovno naselje, ranovizantiski kastrum, srednjovekovna crkva sa nekropolom*, *Arheološki pregled* 7, Beograd 1965.
- Babić V., Hensel W., Rayxtowa J., *Археолошки истражувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште*, МАА 2, Прилеп 1976.
- Бабик Б., *Извештај од македонско - полските археолошки истражувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште - 1976*, МАА 4, Прилеп 1978.
- Бабик Б., Хензел В. Раухут Ј., *Југословенско - полски археолошки ископувања на локалитетот Градиште кај село Дебреште - 1977*, МАА 5, Прилеп 1979.
- Бабик Б., Мандиќ М., *Градиште, кастел и средновековна некропола*, *Arheološki pregled* 26, Ljubljana 1986.
- Benson, C., *Recurring Figure – Types on Classical Attic Grave Stelai*, Princeton Univ., PhD Diss., 1996.
- Битракова Грозданова, В., *Споменици од Хеленистичкиот период во СР Македонија*, Скопје 1987.
- Вулиќ Н., *Откопавање код Дебрешта*, Споменик LXXI, СКА, 1931.
- Cairns, D., *Body Language in the Greek and Roman Worlds*, Swansea, The classical Press of Wales, 2005.
- Cumont, F., *Recherches sur le symbolism funéraire des Romains*, Paris 1942.
- Davies, G. M., *Fashion in the graves a study of the motifs used to decorate the grave altars, ash chests and sarcophagi made in Rome in the early pire (to the mid second century A.D.)*, PhD, Institute of Archaeology, University of London, 1978.
- Davies, G., *The Significance of the Handshake Motif in Classical Funerary Art*, *American Journal of Archaeology* 89, 1985.
- Davies, G., *Gender and Body Language in Roman Art*, Cambridge University Press, 2018.
- [Dobruna-Salihu, E., Cult symbols and images on funerary monuments of the Roman period on the central section of Dardania, Akti 8 međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralašta. Zagreb 5.-8.5.2003. Religija i mit kao poticaj rimskoj provincijalnoj plastici. Akten des 8. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens](#), *Technička Knjiga*, Zagreb 2005.
- Douitsi, A., *Funeral monuments in Macedonia during Archaic and Classical periods*, International Hellenic University, Thessaloniki 2017.
- Eraslan, S., *Tethys and Thalassa in Mosaic Art*, *Art-Sanat Dergisi*, Sanat 4, 1-13, 2015.
- Fox, R. L., *Brill's companion to ancient Macedon : studies in the archaeology and history of Macedon, 650 BC-300 AD*, Leiden, Netherlands ; Boston 2011.
- Garland, R., *The Greek Way of Death*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y. 1985.
- Gkikaki, M., *Attische Grabstele mit Dexiosis*, *NumAntC1* 44, 2015, 71-79.
- Grossman, J.B., *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2001, 60.
- Hajdari A., Reboton J., Shpuza S., Cabanes P., *Les inscriptions de Grammata (Albanie)*, *Revue des Études Grecques*, tome 120, fascicule 2, 2007.
- Hensel W., Rayxtowa J., *Badania archeologiczne na stanowisku Gradište w Debrešte*, *Sprawozdanie tymczasowe z prace w 1975 r.*, *Slavia Antiqua*, tom XXIV, Warezawa-Poznan 1977.
- Hensel W., *Zbadan nad domniemana wczesnobi-zantyska stolica biskupia w Debrešte (Macedonia) w latach 1974 - 1978*, Прилози, IX 2, Скопје 1978.

- Hensel W., Rayxtowa J., *Wstępne wyniki badan na stanowisku Gradište w Debrešte (Macedonia) w swtłe prac wskopalisko - wych, przereprowadzonych w 1978 r.*, Slavia Antiqua, tom XXVII, Warezawa-Poznan 1981.
- Jameson, M. H., *Cults and Rites in Ancient Greece, Essays on Religion and Society*, Cambridge University Press, 2014.
- Кепески К., *Хорологион од Дебреште*, МАА 6, Скопје 1980, 69-74.
- Koletyn T., *Gradište - Debrešte, Prilep – antička nekropola*, Arheološki pregled 14, Beograd 1972, 84-87.
- Llewellyn-Jones, L., *Aphrodite's Tortoise. The Veiled Woman of Ancient Greece*, The Classical Press Of Wales, 2003.
- Margariti, K., *On identifying the deceased in two-figured and multi-figured scenes of classical Attic funerary reliefs*, Journal of Greek Archaeology 1 (2016), 177-192.
- Mikulcič, I., *Pelagonija u svetlosti arheoloskih nalaza od egejske seobe do Avgusta*, SDJ – Arheoloski muzej – Skorje, Skorje 1971.
- Novakova, L., Pagáčová, M., *Dexiosis: a meaningful gesture of the Classical antiquity*, ILIRIA International Review, 2016.
- Papazoglu, F., Milin, M., Riel, M., *Inscriptiones Graecae, Volumen X, Pars II, Fasciculus II, Sectio Prima*, Berlin 1999.
- Pilipović, S., *Dolphin Representations on Stelae from Upper Moesia Institute for Balkan Studies SASA*, Belgrade 2004.
- Podig, R., *Dolphin Representation on Funeral Monuments in the Interior of the Province of Dalmatia*, International Scholarly Conference, Split 2009.
- Proeva, N., [Non-Figural Motifs on the Roman Funerary Stelae from Upper Macedonia \(Problems of Dating and Interpretation\)](#), Искусство и художественная культура Древнего мира, Saint Petersburg 2016.
- Ricks, S. D., "Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handclasp in the Classical and Early Christian World," FARMS Review 18/1, 2006.
- Темелкоски Д., *Античко македонски локалитети во прилепскиот регион*, Зборник на трудови, Завод и Музеј - Битола 16, Битола 2012.
- Thompson, S., *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk-Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exemplars, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, Rosenkilde and Bagger, Copenhagen 1958.
- Чаусидис, Н., *Македонските бронзи и религијата и митологијата на железнодобните заедници од Средниот Балкан*, ЦИП – Центар за истражување на предисторијата, Скопје 2017.
- Whitham A., *Furniture of Ancient Greece. History & Thought of Western Man*, Rich East High School, 1997.
- Wujewsky, T., *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Poznan 1991.

Olivera JANDRESKA

**ANALYSIS OF FUNERARY SYMBOLS ON THE STELA FROM THE
ARCHEOLOGIC SITE GRADIŠTE, VILLAGE DEBREŠTE**

Summary

The interpretation of the eschatology scenes and analysis of funerary symbols depicted on the stela from the site Gradište, in the village Debrešte, represents a closer view about the meaning in the sign system on the Antique sepulcher monuments, interrelated with the belief in the Antique period about life after the death. We may come to a conclusion that the symbols depicted on this stela have remained in function of the funerary decoration, however the symbolism represents a primary aim showing the linking of the deceased and the live ones, and their idea about

the afterlife. The elaborate depiction of the family on the stela, with presence of the servants of the deceased, the luxury furniture, as well as the use of funerary symbols, are examples about the immortality of the soul, and a way to demonstrate the importance of the society where they lived. We come closer to interaction and existential relation concerning life and death with the analysis of the funerary symbols. These symbols speak about the basic insignia of conditions of them acknowledged in life, against the mystery of death.

